KARABAĞLI HAMZA NİGÂRÎ VE NİGAR-NÂME MESNEVÎSİ

M. Mete TAŞLIOVA*

Ülkemizin muhtelif yerlerinde halen adı dillerde dolaşan Mir Hamza, 1815 yılında, Karabağ'ın Zengezur ilçesinin Cicimli köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum yerinin kesin olarak bilinmesine rağmen, tarihi hakkında -1805 veya 1830 gibi- farklı görüşler vardır (Akpınar 1994: 465). Babası Dağıstanlı bilginlerden Seyyid Emir Paşa ve Annesi Hayrünnisa Hanım, Zengezur kazasının sevilip sayılan Seyyid ailelerindendir (İnal 1969: 1200).

Ulemâ bir sülâleden olması nedeniyle küçük yaştan itibaren tahsil ve terbiyesine ihtimam gösterilmiş, dinî ilimler eğitimi yanında, Arapça ve Farsça'yı da öğrenmiştir. Fakat bu çabalar kendisi için yeterli olmamış, gençlik yıllarında Anadolu'ya gelip tahsilini burada tamamlamıştır. Doğduğu topraklardan bu ilk ayrılışı fazla uzun sürmemiştir. Geri dönüşünde, Şirvan'ın Şamahı ve Şeki kasabalarında bir müddet daha ilim tahsilini sürdürmüş, bunu, artık bir mürşit aramak üzere yola düşmek takip etmiştir: İstikamet yine Anadolu'dur. Harput'tan Sivas'a kadar uzanan bu yolculuğun son noktası, Amasya'dır (Hüsâmeddin 1986: VI). Burada, Mevlâna Halid'in halifelerinden olan Şeyh İsmail Şirvâni'ye intisab eder (Tahir 1917: 65). Onun dergâhında tarîkat terbiyesini tamamlar; Şeyhine on altı sene hizmet eder. Nigârî, zâhir ve bâtın ilimlerini şeyhinden kazanmış, onun tedrîs-i rahlesinden geçmiştir (El-Amâsi 1952: 55-56). "Tarîkat-ı hâlidiye meşâyıhı fuzâlasından ve saâdet-i hüsniyeden bir zâttır." (Tahir 1917: 65). Çevresinde sevilip sayılmasına rağmen, bazı hased ve garaz sahiplerinin "isyan edecek" diye söylentiler çıkarması sonucunda devrin ileri gelenlerine şikayet edilmiş, Amasya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple yaşayacağı yer bundan böyle Harput olacaktır.

Mir Hamza'nın şiir yazması tarîkata mensûbiyetiyle başlar. Karabâğî adıyla yazmasının yanında (Cemşidov 1923), esas olarak, gençliğinde sevdalandığı Nigar Hanım ismindeki kızın şerefine Nigârî mahlâsını kullanmıştır. Mistik duyguların güçlendirilmesini ön planda tutan şiirleri, şâir bir yaratılışa sahip olan milletimizin ruhunda derin akisler bulmuştur. Şiirleri kimi zaman dinî merasimlerde okunarak bir cezbe hali uyandırmıştır (Caferoğlu 1995: XV).

Başından dört evlilik geçen Nigârî'nin tek çocuğu son hanımından dünyaya gelen Sirâcüddin'dir. Fakat bu tek çocuk da, tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte (19-25 yaşları arası) genç yaşında vefat etmiştir.

Nigârî, 19. asrın ortalarında, Nakşibendi tarîkatının tanınmış müritlerinden biri olarak Karabağ'a döner. Daha çok Sünnî Karapapak (Terekeme) Türkleri'nin kendisine tâbi olmasına rağmen, Şiî-Sünnî muhalefetini önlemeye çalışır. Yetiştirdiği halifeler -Gazi Osman, Hacı Mahmud, Hacı Zekeriya, Hacı Mustafa, Hacı Tayyib, Erzurumlu Hacı Mustafa, Postlu Hacı Mahmud (Doğramacı 1991: 5-7)- ve kendisine inananlarla birlikte,

Kuzey Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da Ruslara karşı yapılan mücadelelerde yerini alır.

1886 yılı, uzun süren ve bir çok çetin mücadeleyle geçen ömrün nihayete erdiği tarihtir. Nigârî, hakkında çıkarılan söylentiler nedeniyle geldiği Harput'ta, Mevlâna Halid'in diyarında hayata gözlerini yummuştur. Vefatına sebep olan hastalık hakkında net bir bilgi yoktur.

Hamza Nigârî, vasiyeti üzerine Şehzâdeler Şehri (Menç 1997: 21) Amasya'da medfun oğlu Sirâcüddin'in yanına defnedilir. Müritleri ve amcazâdeşi Mir Hasan Efendi'nin nezareti ile mezarının üzerine türbe ve yanına câmi yapılır. Bugün Bayezid Paşa Mahallesi'nde bulunan Şirvanlı Câmi, Nigârî gibi Kafkasya'dan gelmiş olan ve Şirvanlı adı ile bilinen Terekeme Türkleri'nin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Ailesinin üçüncü-dördüncü kuşaktan devamcıları halen aynı bölgede -dağınık bir vaziyette de olsa- mevcuttur (Damacı 1950). Zaten cenazeyi Harput'tan Amasya'ya getirenlerin çoğu Kafkas muhaciridir.

Türk Edebiyatı'nın köklü tarihe ve geleneğe sahip olan önemli bir kolunu da Azerbaycan Edebiyatı oluşturmaktadır. Azerbaycan Edebiyatı'nın tarihi, onu yaratan milletin tarihi gibi eski ve zengindir. İlmi bir şekilde ilk olarak Fuad Köprülü tarafından ortaya konan "Azerbaycan Türk Edebiyatı Anlayışı", 19. asırda dinî-tasavvûfî mecrada, sayıca yeterli temsilciler çıkaramamıştır. İşlediği konular ile halk dilini, düşüncesini, zevkini, duygu ve inancını esas alarak halkın bütünü ile iç içe olan ve birleştirici bütünleştirici bir rol oynayan (Güzel 1989: 251-254) bu edebiyat, Mehemmet Esgeri, Gutgaşınlı Abdulla gibi isimlerin büyük gayretleri yanında, ancak Seyyid Nigârî ve Se'diyi Sâni Karabâğî'nin eserlerinde daha geniş yer almıştır (Muhtaroğlu 1993: 240).

Nigârî'nin; Türkçe Divan[1], Farsça Divan[2], Nigar-nâme Mesnevîsi, Çay-nâme Mesnevîsi[3] ve Sâki-nâme Mesnevîsi[4] adlı eserleri vardır. Nigar-nâme Mesnevîsi, divanlardan sonra gelen en hacimli eserdir. Dil yapısı itibariyle, Arapça ve Farsça'nın ağırlığı görülmekle beraber, Türkiye Türkçesi'ne hayli yakın, sade bir halk diline sahiptir.

Nigar-nâme, eserin muhtelif yerlerinde bulunan gazellerle birlikte 4545 beyittir. Matbu basımı yapılmamış olan eserin, sondan bir önceki beytinde yazım tarihi olarak 1302 (1886) verilmektedir. Yeri belli olmamakla beraber taş baskısı yapılmıştır. Nigar-nâme, bütünü itibariyle dinî ve tasavvûfî bir eserdir.

Dinî-tasavvûfî muhtevaya sahip eserlerde aruz vezni ön plandadır. Nigarnâme'de en çok kullanılan vezin,

Mefûlü Mefâilün Feûlün'dür:

Ol lahza açıldı nutk-ı şâdân
Hamdâne kelâmı didim ol ân (6)

Ne gül ki o 'âlemin gülünden
Gelmişdi Nigâr-ı nâzeninden (800)

Bunun yanında kullanılan diğer vezinler de şunlardır:

Mefûlü Mefâîlün Mefûlü Mefâîlün

Hamd eyle dilâ hamd it hamdın demidir elbet
Zîrâ sana bahş itmiş bî-hadd-ı Hudâ ni'met (34)

Hayret-zedeler dâim cânân iledir kâim
Bahş eyle bu girdâre vârın ki şirîn cândır (4121)

Fâilâtün Feilâtün Feilâtün Falün

Şâh-ı şâhân cünûnum Leylî-i Mecnûn-nevâz
Pâdşâhımdır ki zıll-ı pâdişâdır menzilim (4501)

Müfteilün Fâ ilün Müfteilün Fâilün

Âteş-i 'aşkı ki cân eyledi mevâ güyâ
Cenneti eyledi ravza karârı ne idem (479)

Tasavvûfî eserlerde genel bir özellik olan öğreticilik unsuru, şekil ile ilgili bir takım hataları veya eksiklikleri de beraberinde getirmektedir. Nigârî'nin şiirlerinde de buna rastlamak mümkündür.

Zîrâ bu iki şarâb lâzım
Peymâne vü sürâhi vü leb mülâzım (710)

Eserde tasavvufî kaynaklı kelimelerden en çok kullanılanlar şunlardır: *Âlem, 'aşk, ateş, Allah, bâde, belâ, cân, cünûn, çâre, derd, dil, dil-dâr, güftâr, gül, hûb, Hakk, Hudâ, kâr, Mevlâ, mey, mihmân, mizbân, nûr, pend, şarâb, tarîk, yâr.* Nigar-nâme'de en az iki ses benzerliğine dayalı olarak kurulan tam kafiyeye bol miktarda rastlamaktayız. Genelde *" â"* sesiyle oluşturduğu yarım kafiyeyle birlikte zengin kafiyeye göre, tam kafiyeyi tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Ol hâmi ider niyâz-ı ber-bâd
Ol gamdan ebed olursun âzâd (3383)

Girdâbe-i vehme düşmüşem ben
Rahm it bana imdî ey Hudâ sen (3391)

Kullanılan redifler, *oldur, sen, eyle, it, kılma, sen sen, ol, buldum, aşk* gibi kelimelerden seçilmiştir. Ayrıca kimi zaman cinaslı kafiye şeklini de görmekteyiz:

Aldım ele sâkinin ayâğın
Öpdim bâşe çekdim el ayâğın (332)

Mihmânlara didi ol budala
Bir kuş mı ki ol kona bu dala (2171)

Hamza Nigârî, on dokuzuncu asırda yaşamış bir şahsiyet olduğu için, Osmanlı Türkçesi'nin klâsik devresinin son dönemleriyle, yenileşme devri Osmanlı Türkçesi'nin başlangıç özelliklerini taşımaktadır. Hissettiklerini doğrudan doğruya, sorular sorarak, mukayeselere girerek, tasvir ederek veya hikâyevi bir hava oluşturarak anlatan Nigârî, bilgiyi ve tecrübeyi aktarmayı gaye edinmiştir:

Lâzımdır âna kılam nasihat
Tâ 'âkıbet olmaya fazihet (501)

Bilginin ve tecrübenin aktarılmasında nasihat etme önemli bir yere sahiptir. Nigârî, din ve tasavvuf yolunda belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra, insanları *"Hak"* yoluna çağırmayı büyük bir amaç olarak görmektedir:

'Aklın rûşende ber-devâm ol
Bu râh-ı metinde müstedâm ol (519)

Her ne ki didimse cümle anlan
Bi'l-külliye sohbetimi dinlen (1338)

Bî-'akl olur mı kâr-ı hâsıl
Bî-'akl olur mı kâma vâsıl (2227)

İbâdetin hâlis niyetle yapılması gereğine, Allah'dan devamlı surette niyazda bulunma lüzûmuna işaret ettiğini gördüğümüz Nigar-nâme'de Allah kavramı *Rabb, Hakk, Hudâ, Çalab, Mevlâ, Rabb-ı Mutlak, Kirdi-gâr* gibi kelimelerle ifâde edilir:

Ya'nî ki Hudâ-yı Zü'l-cemâli
Ol sâhib-i Lutf-ı Lâ-yezâli (3732)

Mesnevî'de Hz. Mûsa, Hz. Yûsuf, Hz. İbrâhim, Hz. Yâkub ve Hz. İsa'dan bahsedilmekle beraber, Hz. Muhammed'in varlığı ve mucizeleri büyük bir sevgi ve hayranlık duygusuyla dile getirilmektedir:

Ey bâr-ı Hudâ bi-hakk-ı Ahmed
Şâhen-şeh-i enbiyâ Muhammed (28)

Ne vasf ki vasf-ı Mustafâdır
Mi'râc-ı habîb-i kibriyâdır (227)

Onun gözünde bu dünya sevilecek bir yer değildir, çünkü nihayette bir ayrılık yeridir. Ahiret gününe tam anlamıyla inanan kişi, dünya hayatını da düzene sokmuş, nefsini günahlardan ve sapıklıktan büyük ölçüde korumuş olur:

Dünyâ sevenin işi bir özge
'Ukbâ sevenin işi bir özge (2977)

Kaderin tecellîsi karşısında insanoğluna düşen davranış, ancak tevekkül ve şükürdür: Kaza ve kaderin Allah'dan olduğu inancı tam bir teslimiyet gerektirmektedir.

Böyle ki kazâdır ol ne çâre
Ne çâre kazâ-yı kirdi-gâre (2986)

Bî-şübhe ki hayırdır kaderden
Her ne ki olursa hayr u şerden (3006)

İnancın gereği olan ibâdet ahlakın güzelleşmesini, insanın olgunlaşmasını ve Allah'a yakınlaşmayı sağlar. Ama bunun önündeki en büyük engel *"nefs"* dir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle, görünmeyen bu düşmanla mücadele, *"Cihâd-ı ekber"* dir (Altıntaş 1991: 42). Fakat, varlığın bilincine ulaşılır ve her şeyin insan için yaratıldığı anlaşılabilirse, sabır ve şükürle bu mücadelede üstün gelinebilir:

Şükr ile olur âsan her kâr-ı çetin her ân
Şükr eyle dilâ şükr it ber-bâd ola tâ 'usret (35)

Her şeyi veren Hudâdır el-hakk
Zîrâ ki odur Hudâ-yı mutlak (4461)

İslâm'ın sosyal hayatı düzenleyen yapısında bir *"Ahlâk sistemi"* vardır. İnsan; gönül, aşk, sevgi ve akıl potansiyelini ancak güzel davranışlarla ve ahlâki bir hayatla kullanabilir. Kibir ve riyâdan uzak durmalı, olduğu gibi görünmek varken, münâfıklığa düşmemelidir:

Her lahza işinde ber-karâr ol
Müştâklığında pâyiyâr ol (2909)

Nigârî, *"Hayâ imândandır"* hadisinin ışığı altında edep kavramını imânla eş tutar. *"Yücelmek"* de, *"Alçalmak"* da edeptendir. Mutasavvıflara göre bütün ilimler dört kitapta toplanmıştır. Bunların hepsi Kur'ân'da, Kur'ân Fâtiha'da, Fâtiha Besmele'de derc olmuştur. Bu görüşle Nigârî, pek sık olmasa da bazı sûre ve âyetlere atıflarda bulunmuş, ya da onları iktibas etmiştir.

Yâd eylediler ki ber-hudâyı
Mi'râc-ı 'urûc-ı Mustafâyı[5] (1136)

Şükr eyle dilâ şükr it her dem ki tâleb-kâra
Eltâf-ı ilâhidir bahşîş-i Hudâdır bu[6] (4271)

Kaynağını İslâm'dan alan tasavvuf müessesesinde Vahdet-i vücûd önemli bir yere sahiptir. Bütün varlıkların bir oluşu, aynı oluşu, Hak'tan gayrı bir şeyin olmayışı (Güzel 1981: 261) esasına dayanan Vahdet-i vücûd bir hâl ilmidir:

Bî-şübhe ezel ü âhir oldur
Bâtın dahi ol vü zâhir oldur (13)

Hakîki vücûd kadîmdir ve bir başlangıcı yoktur. İlâhi Zât'ın vücûdda ne münâsibi, ne mutâbıkı ve ne de zıddı vardır (Eraydın 1997: 216-217). Kâinattaki her çeşit unsur, Vahdet-i mutlak'a perde olmuştur. Her şey bir *"Sûret"*ten ibarettir; hepsinin aslı Allah'tır:

Ser-mesttir o yerde 'âşık-ı Hakk
Bilmez özini diyir ene'l-hakk (3988)

Ol yerde ki oldı fânı mutlak
Mahv oldı ki ol didi ene'l-hakk (3994)

Ben kendimi bilmedim unuttum
Senlige düşüb bu hâli dutdum (4032)

Ne sen vü ne ben ne kendi zâtın
Ânlar ne bilir nedir sıfâtın (4134)

Âlemlerin tek yaratıcısı olan Allah'ın kutsal ve münezzeh zâtı, bî-nişân, lâ-mekân'dır. Yüce Tecellî'nin tabiî bir neticesi olarak insan, bî-nişânın nişânıdır.

Zîrâ ki sen evvel-i cihânsın
Mahbûb-ı Hudâ-yı bî-nişânsın (163)

Ne kâr idem ki irem merâma
Ayâ ne idem yetem ki kâma (4186)

El üzdi fenâdan ol ki âhir
Ol mülk-i bekâda oldı zâhir (4265)

Dünya bir ev, ölüm onun kapısıdır. Bu dünyada kavgaya, nifaka, bilgiçliğe, gösterişe, hamlığa, sevgisizliğe, riyâya, kine ve şekliyâta bulaşmamak gerekmektedir. Bu da ancak Dervişlikle mümkündür. Derviş âşıktır. Âşık mâşuğunu bulmak için bulunduğu yerden ayrılarak diyar diyar dolaşır:

Elbette sefer gerek o yerden
Kurtarmak içün o derd-i serden (4147)

İnsan garîbi olduğu bu âlemde daima aslî vatanı olan Melekût ve Ruhâniler âlemini özlemektedir. Çünkü başlangıç oradan olduğu gibi, son nokta da orası olacaktır:

Ol nâr-ı firâke vire teskîn
Tâ kim bula ol karâr u temkîn (3159)

Ammâ size eyleyem emânet
İmdi bana el ki virdi firkat (3224)

Firkat odı düşdi kim miyâne
Her birisî didi yâne yâne (3232)

Yaşadığı devrin sosyal meseleleri ile her zaman iç içe olan; kimi zaman vatan uğruna düşmanla çarpışan, kimi zaman dergâhda çile dolduran, kimi zaman da müritlerinin başında Şeyh, talebelerinin önünde Müderris olan Nigârî'nin, şiirlerinde coşkun bir lirizm ve tasavvufî düşünce dikkati çeker. Büyük sıkıntıların yaşandığı XIX. asırda, varlığını bir görev adamı olarak ortaya koyan Nigârî, özellikle Nigar-nâme Mesnevîsi ile mutlaka Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı dairesinde incelenmesi gereken bir şahsiyettir.[7]

KAYNAKÇA

Akpınar, Yavuz. 1994. Azeri Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul.

Altıntaş, Hayrani. 1991. Tasavvuf Tarihi. Ankara.

Caferoğlu, Ahmet. 1995. Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Kars–Erzurum–Çoruh İlbaylıkları Ağızları). Ankara.

Cemşidov, Şâmil. 23 Ağustos 1923. Edebiyat Gazetesi. Bakü.

Damacı, Raci. 1950. Bir Divan Münasebetiyle Yapılan Yanlışlıklar, TFA. 15 (2): 10.

Doğramacı, Baba. 02 Mart 1991. "Seyyid Nigâri Hakkında". Elm Gazetesi. Numara 9-10. Bakü.

El-Amâsi, Osman Fevzi. 1952. Amasya Meşâhiri.

Eraydın, Selçuk. 1997. Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul.

Güzel, Abdurrahman. 1981. Kaygusuz Abdal. Ankara.

Güzel, Abdurrahman. 1989. "Tekke Şiiri", Türk Dili Dergisi (Halk Şiiri Özel Sayısı). S. 445-450. Ankara.

Hüsâmeddin, Abdi-zâde Hüseyin. 1986. Amasya Tarihi I. Sadeleştirenler: Dr. Ali Yılmaz, Dr. Mehmet Akkuş. Ankara.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. 1969. Son Asır Türk Şairleri. Cüz VII. İstanbul.

Menç, Hüseyin. 1997. Her Yönüyle Amasya. Samsun.

Muhtaroğlu, Vilayet. 1993. "Azerbaycan XIX-XX Yüz Yıl Türk Edebiyatı (1920'ye kadar)". Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Ankara: 240-243.

Tahir, Bursalı Mehmet. 1917. Osmanlı Müellifleri. İstanbul.

DİPNOTLAR

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Araştırma Görevlisi

1 *Türkçe Divan*, ilk olarak İstanbul'da 1884'de, ikinci olarak da Tiflis'de 1908 yılında basılmıştır. Toplam 633 gazel bulunan eser, oldukça hacimlidir. Şiirlerde tasavvûfî aşk havası açık bir şekilde görülür. Daha fazla bilgi için bkz. (Kocatürk, Vasfi Mahir. 1970. Büyük Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara.)

2 Eserin tek baskısı 1911 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Türkçe Divan gibi oldukça hacimlidir. Üzerinde bir çalışma yapılmamıştır. Bakınız. (Doğramacı 1991: 5-7).

3 Bu küçük Mesnevî, Türkçe Divan'ın sonunda olup, 522 beyitten ibarettir. 28 bentlik terkîb-i bent şeklinde yazılmıştır. Eserin taşbaskısı yapılmış olup, baskı yeri belli değildir (Kocatürk. 1970:615).

4 Eserin matbu basımı yapılmamıştır. Hangi tarihte ve nerede yazılmış olduğu belli değildir. Eser her bendi sıra ile bir harf kafiyesinde olmak üzere tertiplenmiştir. Bkz. (Türk Dünyası El Kitabı, Cilt 3, Ankara 1992, s. 217).

5 Bkz. İsrâ Sûresi, Ayet 1. Necm Sûresi, Ayet 6 ile 18 arası.

6 Bkz. Fâtiha Sûresi, Ayet 1. Bakara Sûresi, Ayet 152. İbrahim Sûresi, Ayet 7. Lokman Sûresi, Ayet 12.

7 Nigârî'nin, Anadolu topraklarına ilk gelişi, doğum yeri olan Karabağ'dan çıkıp, Kars, Erzurum, Trabzon, Adana ve Diyarbakır'a kadar uzanan yolculukları, Amasya'ya ailesi ve etrafındakilerle beraber göçüşü ve özellikle vefatından sonra, cenazesinin Harput'tan Amasya'ya nakledilişi hakkındaki menkabevî bilgiler bu çalışmaya dahil edilmemiştir.